

Катарина
ДМИТРОВИЋ

ПОГРЕБНИ ОБИЧАЈИ СТАНОВНИШТВА БРОНЗАНОГ ДОБА У ДРАГАЧЕВУ

УДК: 903.5:393(497.11)„637”

АПСТРАКТ: У раду се, кроз анализу резултата истраживања двадесет једног тумула из бронзаног доба на територији Драгачева, пружају могућа тумачења материјалних остатака погребних обреда. Износи се и основне карактеристике погребних обичаја кроз развојне фазе овог периода.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: бронзано доба, хумке, гробне конструкције, погребни обреди, култ мртвих

Територија Драгачева припада северном делу Унутрашњих Динарида Старовлашко-рашке висије. Ова брдско-планинска област, смештена југозападно од Чачка, ограничена је Моравицом, Овчарско-кабларском клисуром и венцем планине Јелице до планина Троглав и Чемерно. Јелички венац чини природну границу Драгачева са Чачанском котлином.¹ Поред интензивне теренске активности Симе Тројановића с краја XIX столећа, стручна и систематска истраживања драгачевских тумула започињу заправо после Другог светског рата, по оснивању чачанског Музеја и запошљавања школованих кадрова. До данас је на овом простору испитан двадесет један тумул,² с тим што су једино некрополе Бабињак у Доњој Краварици и Ивково Брдо у Крстацу у потпуности истражене.

Појам, изглед и порекло хумки

Хумке представљају посебан облик гробне архитектуре у облику калоте, начињене од насуте земље и камена, где се појединачне сахране обављају у посебно конструисаним гробницама постављеним испод калоте. Понекад, у недостатку земље, за формирање тумула се користио камен. Величина тумула је веома различита – креће се од објеката малих димензија, пречника 2–3 m и

- 1 Др Илија В. Поповић, *Општина Лучани: географска проучавања*, Лучани, 2006, стр. 9–11: Територија Драгачева се простире на површини нешто већој од 730 km² и на њеној територији се данас налази лучанска општина површине 454 km². Драгачевском крају припада укупно 49 насеља од којих су поједина данас у краљевачкој, чачанској, ариљској и пожешкој општини. Таква подела је резултат честих административних промена.
- 2 Приказани су само резултати истраживања која су обавили археолози Народног музеја у Чачку. Од наведених истраживања Симе Тројановића преузети су само најпоузданији описи.

висине од око 0,5 m до огромних чији је радијус износио и до 100 m и висине од преко 30 m. У драгачевском крају претежно доминирају објекти средње величине, пречника 10 – 20 m и просечне висине 1 m. Врло је могуће да су првобитно имале већу висину, али су ерозијом и пољопривредним радовима делимично заравњене, а често и потпуно уништене. У вези с тим, треба имати у виду огроман број тумула који се помиње у старијој литератури, а које данас више није могуће уочити на терену.

За оснивање тумула најпре је било неопходно припремити земљиште – нивелација површине предвиђене за основу хумке. Након обављеног погребца и пратећих обреда, насипа се калота тумула која је могла имати камени венац и плашт.

Сахрањивање се обављало на већ утврђен начин. Централно место у тумулу је одређено за примарну сахрану, вероватно неке посебно поштоване личности заједнице. Ексцентрично су могли бити распоређени секундарни гробови, неретко млађи од централне целине. Врсте гробова су доста различите, али се типолошки могу прилично јасно хронолошки одредити.

Све радње које су вршене сведоче о врло развијеном култу мртвих, а посебно ако се има у виду чињеница да су насеља ових заједница, и поред обимне теренске активности, неупоредиво ређе констатована и истраживана. Значај погребног култа у бронзано-допским заједницама првенствено треба везати за процес формирања тумула у тадашњим условима. Насипање калоте, која садржи и по више десетина кубика земље и камена, за праисторијско становништво представљала је вишедневни посао са доста радника, и претежно примитивним средствима за рад. То је, за сада, једина прилично добро позната област религијског живота бронзано-допског човека.

Појава оваквих гробница везује се за продор индоевропских народа који су се у више миграционих таласа из степских области Понта населили и на територију Балкана, те обележава почетак новог раздобља у развоју цивилизације – почетак металних доба. Насељавање нових етничких групација условило је дуготрајан процес сукоба, али и мешања са староседелачким неолитским становништвом. Једна од битних карактеристика индоевропских народа је и развијен култ мртвих који је био скоро потпуно непознат неолитским заједницама. Проблемом индоевропске сеобе бавило се више аутора који се углавном слажу да је процес миграције текао у више сукцесивних таласа током III и почетком II миленијума пре н. е., када је дошло до коначне стабилизације новопридошлог, номадског становништва.³ Дакле, овај процес се окончава током ране фазе бронзаног доба, обележеног формирањем читавог низа културних група.

3 | Алојз Бенац, *Неке карактеристичне појаве на западном Балкану при проучавању етничких и културних кретања*, Материјали VI, Београд, 1964, стр. 164; Милутин Гарашанин, *Праисторија Србије I*, Београд, 1973, стр. 218 и даље; Borislav Jovanović, *Indoevropljani i stepska kultura grobova – jama u ranom bronzanom dobu Podunavlja*, *Istraživanja* 3, Novi Sad, 1974, стр. 5-17; Dragoslav Sreјović, *Humke stepskih odlika na teritoriji Srbije*, *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja* 11, Sarajevo, 1976, str. 117 i dalje; Боривој Човић, *Од Бутмира до Илира*, Сарајево, 1976, стр. 80.

Резултати истраживања

Рајића брдо код Гуче⁴

У централном делу оштећене хумке откривен је камени саркофаг оријентације ЈЗ – СИ. Кости покојника су доста испреметане, тако да се на основу затеченог стања могло закључити да је био положен у згрченом ставу. У гробници је откривен керамички суд, остављен у функцији гробног прилога. На основи хумке, око гробне конструкције, налазио се слој гаражи без гореле земље. Опредeљује се у рано бронзано доба.

Бабињак, Доња Крварица⁵

Хумка 1 – У центру хумке налазио се камени саркофаг, оријентисан дужим странама ЈЗ – СИ, без трагова покојника, у чијој је испуни једино констатован по којој комадић гаражи. Очигледно је да се ради о празном гробу – *кенотафу*. Гараж је констатована и уз СЗ страницу саркофага. На извесној удаљености истражена је накнадно укопана гробна целина, опредељена у хришћански период. У оквиру хумке откривена је већа површина са остацима окера и ретким траговима гаражи.

Хумка 2 – У центру хумке налазио се камени саркофаг, доста оштећен накнадним укопавањем скелетног гроба. Саркофаг је био испуњен земљом у којој су откривени сасвим трошни трагови костију, тако да се у овом случају не може са потпуном сигурношћу говорити о кенотафу. Још један скелетни гроб лежао је на око 2 m од постављеног центра. Оба скелетна гроба су накнадно укопана и опредељена у хришћански период. Уз саркофаг се налазило веће спалиште на коме су констатоване трошне људске кости, већа угљенисана греда, а на самом ободу керамички пехар, типичан за рано бронзано доба. На периферном делу спалишта откривене су две концентрације камена на којима су лежали керамички судови, у потпуности распаднути. У сваком случају, ове камене конструкције имају одређен ритуални карактер. Камени саркофази су особени за рано бронзано доба.

Хумка 3 – У централном делу хумке, испод веће површине са запеченом земљом, откривена је конструкција од речног облутка и пешчара око које је кружна површина тамне земље и трагови горелих костију. Под каменом конструкцијом лежала је урна са калцинисаним, недовољно горелим костима покојника. Према типолошким карактеристикама урне, ова гробна целина се

4 Катарина Дмитровић, *Хумка из раног бронзаног доба на локалитету Рајића брдо код Гуче*, Зборник радова Народног музеја XXXIII, Чачак, 2003, стр. 5-8 [у даљем тексту ЗРНМ].

5 Катарина Дмитровић, *Праисторијска некропола под хумкама на локалитету Бабињак у Доњој Крварици*, ЗРНМ XXXIV, Чачак, 2004, стр. 9-18.

опредељује у средње бронзано доба. На периферним деловима хумке откривени су фрагменти две урне и незнатни остаци спаљених костију. Једна урна имала је довољно карактеристика да се определи у средње бронзано доба. У оквиру ове хумке налазила се једна издужена површина са траговима гара и гореле земље на чијем је ободу откривена конична здела, опредељена у рано бронзано доба. Могуће је претпоставити да је постојала примарна сахрана из раног бронзаног доба, уништена накнадним укопавањима, а да је ова здела чинила прилог уз првобитну сахрану. Могуће је и да је реч о кенотафу. По периферном делу хумке констатована је површина издуженог облика са интензивним остацима ватре.

Руја у Дучаловићима⁶

Хумка 9 је оштећена у централном делу накнадним укопавањем. Ту су откривени комадићи калцинисаних костију покојника, трагови гаражи и неколико атипичних фрагмената веће посуде – вероватно урне. Гробни прилози су растурени, а састојали су се од делова накита. Ова целина, највероватније, припада средњем бронзаном добу.

Хумка 10 – У близини постављеног центра налазила се конструкција од камених плоча које формирају сандук – саркофаг, оријентације И – З, у коме нису пронађени остаци покојника, тако да се у овом случају ради о кенотафу. У ковчегу се налазио керамички пехар – гробни прилог који се датује у рано бронзано доба. У самом центру, оштећеном приликом накнадних укопавања, откривена је група камена, а на целој површини спаљене кости, гараж и фрагменти атипичне керамике. Према аналогијама може се претпоставити да је ова конструкција првобитно имала облик ниске купе под којом су се налазиле спаљене кости покојника. Овај тип гробне архитектуре се опредељује у рано бронзано доба.

Хумка 11 оштећена је накнадним укопавањима. У близини центра је откривен керамички суд, опредељен у средње бронзано доба. Површина овалног облика са запеченом земљом, гаром и фрагментима атипичне керамике можда упућује на извесну ритуалну целину. На северној периферији хумке уочено је неколико спорадичних белутака који, можда, представљају остатке оштећеног каменог венца.

Хумка 12 - Уз сам постављени центар лежао је камени саркофаг, постављен у првацу И – З, са скелетно сахрањеним покојником у згрченом положају, са главом на З. Око лобање су констатовани трагови окера. Уз карлицу се налазио керамички пехар, датован у рано бронзано доба. У земљи око ковчега било је трагова гаражи. Друга гробна целина је уништена, можда развлачењем калоте хумке. Састојала се од фрагмената керамичког суда – урне и спаљених костију покојника. Према особинама керамике, може се определити у средње бронзано доба.

6 | Катарина Дмитривић, *Резултати археолошких истраживања праисторијске некрополе под хумкама на локалитету Руја у Дучаловићима*, ЗРHM XXXII, Чачак, 2002, стр. 5-22.

Хумка 13 – На периферном делу хумке истражен је гроб 1 са скелетно сахрањеним покојником, положеним на десни бок у благо згрченом положају, оријентисан СЗ – ЈИ. Покојник је положен на „постељу” правоугаоног облика, начињену од ситнијег и крупнијег кречњака. Као прилог је остављена бронзана пинцета. Ова целина се опредељује у средње бронзано доба. Гроб 2 чинио је венац од ситнијег кречњака унутар кога су лежали веома трошни остаци скелетно сахрањеног покојника, на основу којих се ипак могло утврдити да је покојник положен на бок у благо згрченом положају, оријентисан ЈЗ – СИ. Типолошки, ова врста гробне конструкције се такође може определити у средње бронзано доба. Посебну занимљивост представља налаз керамичког пехара, особеног за рано бронзано доба, у близини центра тумула. У земљи око суда било је трагова гарежи. Може се претпоставити да се ради о уништеној гробној целини или о кенотафу.

Сува Чесма у Лучанима⁷

Гробна конструкција је од наслаганог камена у основи овалног облика. По целој гробници, на свим нивоима налажене су спаљене кости покојника, као и уломци четири керамичка суда, особени за рано бронзано доба. Закључује се да су намерно поломљени и полагани заједно са калцинисаним костима током подизања гробне конструкције. На основи конструкције се налазио слој гарежи, а уз Ј угао и површина са спаљеном земљом и гаром на којој је остављен камени бат. Откривен је и оштећен камени плашт, који је по свој прилици првобитно прекривао целу калоту хумке.

Гротница у Гучи⁸

Хумка 3 – Центар хумке је оштећен накнадним укопавањем. Делимично оштећен гроб 3 је чинила мања шљунковита подлога на којој су се налазиле спаљене кости и уломци урне. Гроб 1 је такође оштећен. Ради се о скелетно укопаном покојнику, веома лоше очуваном, са прилогом бронзаног накита. Око покојника је формирана конструкција од ломљеног планинског камена, прилично оштећена. Гроб 2 је условно опредељен као гробно место. Ради се о правоугаоној површини, формираној од речног шљунка и камених облутака. Није било налаза костију, већ је откривена само бронзана наруквица у функцији прилога. Гроб 4 чини површина шљунка у Ј делу хумке без остеоолошких остатака, тако да је могуће да је реч о кенотафу. Слична конструкција, нешто мањих димензија, вероватно накнадно оштећена, пронађена је испод самог хумуса у северном делу хумке.

7 Катарина Дмитровић, *Резултати истраживања хумке на локалитету Сува Чесма у Лучанима*, ЗРHM XXXV, Чачак, 2005, стр. 35-41.

8 Лидија Никитовић, Растко Васић, *Гротница у Гучи – некропола под хумкама из бронзаног доба*, Зборник Народног музеја XVIII-1, Београд, 2005, стр. 123-140.

Хумка 4 – У гробу 1 је истражен скелетно сахрањен покојник, положен на десни бок у благо згрченом положају, оријентације С – Ј. Постављен је на „постељу” од шљунка и ситних облутака. С обзиром да је откривен у близини постављеног центра, може се сматрати примарним гробом. Гроб 2 се налазио у И делу хумке. Скелетно сахрањен покојник, положен на десни бок у згрченом положају, оријентисан СЗ – ЈИ, постављен је директно на земљу. Два камена можда указују да је првобитно постојао гробни оквир. У оквиру хумке је констатовано и мање ватриште са запеченом земљом у близини гроба 1.

Хумка 9 – Откривена су два оштећена „прстена” – венца, начињена од ломљеног планинског камена, који су првобитно окруживалаи центар, у коме је откривен гроб 3. Гроб 3 се састоји од овалног спалишта са делимично очуваним оквиром од камена. У слоју печене земље и гара налазиле су се спаљене кости. Овакав тип сахрањивања је карактеристичан за рано бронзано доба. Гроб 1 – покојник је сахрањен у опруженом положају, са рукама на грудима. Оријентација и положај у коме је откривен покојник указују на хришћански период. У гробу 2 откривен је скелет покојника у врло лошем стању, положен на десни бок у благо згрченом положају, оријентације С – Ј. Гроб 4 – покојник је сахрањен на десном боку у благо згрченом положају са шакама поред главе, оријентације СЗ – ЈИ, са прилогом који се састојао од бронзаног накита. Уз покојника су откривена два плочаста камена која, можда, указују на првобитно постојање гробног оквира. У гробу 5 је испитан скелет покојника положен на леви бок, оријентације З – И, са шакама поред главе. Уз скелет је откривено неколико каменова, вероватно остаци некадашње конструкције. Око лобање су пронађени бронзани нопенринзи. На још једну гробну целину, очигледно накнадно уништено, указује бронзани накит, откривен готово на површини тумула. На основу анализе покретног материјала и гробне архитектуре, гробови из Гротнице се опредељују у средње бронзано доба, и то у две касније фазе.

Орница у Гучи⁹

На овом локалитету је истражена једна хумка већих димензија у односу на све остале регистроване тумуле Драгачева. Хумка је оштећена у центру накнадним укопавањем. У насипу хумке су пронађени уломци атипичне праисторијске грнчарије. На западној половини хумке налазила се већа површина издуженог облика са горелом земљом, где су откривени фрагменти керамике и окресаних алатки, тако да ова целина може упућивати на рано бронзано доба. Ватриште на западном делу тумула може се сматрати кенотафом, уколико се не ради о накнадно уништеном гробном месту. Истражене су и две гробне целине које се опредељују у хришћански период.

9 | Лидија Никитовић, Милорад Стојић, Растко Васић, Мојсиње : некропола под хумкама из бронзаног и гвозденог доба, Чачак, 2002, стр. 15.

Ивково Брдо у Крстацу¹⁰

Хумка 1 – У насипу тумула је било неколико енеолитских фрагмената грнчарије. Непосредно испод хумусног слоја, у централном делу, налазила се прстенаста конструкција од ломљеног камена без археолошких налаза, испод које је констатован камени саркофаг. У саркофагу су се налазили кремирани остаци покојника са прилогом стрелице од камена. Југоисточно од ковчега се простирала овална површина – ватриште, са траговима гара и печене земље. Централни гроб се опредељује у рано бронзано доба.

Хумка 2 – У центру хумке се налазила ломача са спаљеним костима, која је, након обављене кремације, засута земљом. И ова целина се опредељује у рано бронзано доба.

Хумка 3 – Као посебна целина у овој хумци се може издвојити камена прстенаста површина, постављена око примарног гроба бр. 2. У оквиру ове површине запажено је постојање запечене земље, гаражи и три гробне целине – гробови 1, 3 и 4. Гроб 1 чинила је урна постављена директно на земљу, уоквирена правоугаоном конструкцијом од плочастог камена. Пре њеног формирања обављен је ритуал пурификације ватром. Садржај урне чиниле су калцинисане кости покојника и прилог бронзаног накита. Гроб 2 чинила је урна која је лежала у центру тумула у слоју нагореле земље. Око урне је насатично постављен камен. Такође је и отвор урне прекривен већим плочастим каменом. Гроб 3, заправо, представља двојни гроб. Испод веће масивне плоче нађене су две урне, смештене у засебне конструкције од шкриљастих плоча, сличне минијатурним саркофазима. Једна урна је потпуности уништена, док је код друге успела реконструкција. Осим налаза спаљених костију, прилога није било. Гроб 4 – урна је постављена директно на земљу. Преко суда је постављен плочаст камен који формира овалну површину. Плоче око отвора урне су постављене врло брижљиво. Преко самог обода је остављена једна већа камена плоча. У земљи испод камена констатована је јака концентрација гаражи. Гробови 1, 2, 3 и 4 се не опредељују у средње бронзано доба. Гроб 5 је секундарна целина. Његово укопавање је условило оштећење урне 1. У урни 5 нађено је свега неколико комадића калцинисаних костију. Опредељује се у касно бронзано доба.

Хумка 4 – На нивелисаној подлози у центру тумула формирано је спалиште на коме је извршено спаљивање покојника. Након обављене кремације, кости су прикупљене на гомилу и прекривене каменим плочама које су формирале камену конструкцију у облику ниске купе. Као прилог, остављен је бат од жутог пешчара. Ритуал упућује на рано бронзано доба.

Хумка 6 – Терен припремљен за насипање хумке је најпре нивелисан, а на самој основи су налажени комадићи гара. У централном делу хумке су

10 | Лидија Никитовић, *Крстац – Ивково Брдо, некропола са хумкама из бронзаног доба*, у: „Сахрањивање у бронзано и гвоздено доба”, ЗРНМ, Чачак, 2003, стр. 11-21.

откривене две урне – гробови 1 и 2, око којих је постављена конструкција од камена. Услед лоше печености, обе урне су се распале. У урни 1 је, осим спаљених костију, констатован прилог – керамички судић који се опредељује у средње бронзано доба. Није било трагова ватре. Гроб 3 је, заправо, правоугаона гробна конструкција, начињена од оквира насатично постављених плоча и поплочане подлоге. У њеном централном делу, у танком слоју растресите тамне земље, који несумњиво представља остатке неке органске материје, нађен је бронзани накит. Будући да није било трагова покојника, ова целина се може определити као кенотаф. Опредељује се у средње бронзано доба.

Занимљиво је да су све истражене гробне целине садржавале само спаљене покојнике, што, можда, сведочи о постојању неке мање аутохтоне популације чији је основни принцип у култу мртвих спаљивање покојника.

Ошљевац у Турици код Гуче¹¹

Усамљена хумка се налазила на истој планинској греди где и хумка на локалитету Рајића брдо, на међусобној удаљености од око 500 m. Са нивелисане подлоге, припремљене за насипање хумке, укопана је јама правоугаоног облика. У испуни јаме су констатовани комадићи гара и масне црвене земље, вероватно окер. Слој земље истог квалитета је прекривао овај укоп, а на њој је лежао слој црвено печене земље. Над централним укопом, у слоју земље у којој су констатовани и комадићи гара, постављен је камени саркофаг без покојника, оријентисан ЈЗ – СИ. Као прилог је остављен један керамички пехар који припада керамографији раног бронзаног доба. Још један исти пехар је остављен у насипу хумке, на истом нивоу. Јама и саркофаг се опредељују као кенотафи. Јама упућује на степске узоре и датује се врло рано – у почетне фазе раног бронзаног доба. Секундарним сахранама се сматрају гробови 2 и 3. Гроб 2 – на површини овалног облика са танким слојем гара издвајала се тамна мрља, настала, вероватно, распадањем органске материје, на којој се налазио прилог – бронзани нож. Остаци покојника нису истражени, тако да се ова целина опредељује као кенотаф. На основу карактеристика ножа, датује се најраније у касно бронзано доба или прелазни период. Гроб 1 – мања кружна површина са танким слојем гара и остацима распаднуте органске материје на којој је нађена мања количина спаљених костију са прилогом бронзаног накита и бронзаног ножа који се датују у средње бронзано доба.

Крушевље – Нова Колонија у Лучанима¹²

На овом простору је раније констатована некропола од које је остала само једна хумка. Гроб 1 – заправо, ради се о спалишту које је заузимало центар хумке

11 | Лидија Никитовић, *Праисторијска хумка у селу Турици код Гуче и њен значај у раном бронзаном добу Драгачева*, ЗРNM XXIV, Чачак, 1994, стр. 29-39.

12 | Милена Икодиновић, *Заштитно ископавање хумке у Лучанима*, ЗРNM I, Чачак, 1969, стр. 3-15.

и представља примарни гроб. Спалиште је кружног облика и састојало се од камене ломаче и прстенасте површине испуњене остацима горења (гар, пепео и већи комади угљенисаног дрвета). Ломача има подлогу од крупнијег речног облутка и ломљеног камена, делом оштећена каснијим укопавањем. Интензиван слој печене земље простирао се изнад камене подлоге. Највећа количина калцинисаних костију је лежала на камену, али се велики део налазио и у урни. На спалишту су се налазила три керамичка суда од којих је највећи имао и функцију урне. За један суд се може тврдити да је ритуално разбијен приликом полагања на ломачу. Гроб 2 чини урна, доста оштећена, са калцинисаним костима покојника, положена директно на земљу. Опредељује се у средње бронзано доба. Гроб 3 се састојао од конструкције правоугаоног облика коју је чинила подлога и оквир од белутка. Нису констатовани остаци покојника, тако да се ова целина сматра за кенотаф. Гроб 4 је, заправо, једна овална површина на којој су лежали остаци угљенисаног дрвета, пепео, калцинисане кости и фрагменти грнчарије. Не може се са сигурношћу тврдити да су кости људске. Такође, нема индикација ни да је на том месту вршено спаљивање. Урна је типолошки слична урни из гроба 1. Можда се ради о остацима ритуала вршеног за централни гроб. У јужном делу хумке је лежало ватриште издуженог облика са интензивним траговима ватре – црвена земља, пепео, угљенисано дрво. У слоју печене земље је откривено више фрагмената грнчарије од којих је реконструисан један судић. Интересантно је да су у истом слоју констатоване и грудвице чисте глине, ваљкастог облика, стављене на ватриште у сировом стању, тако да је површина црвене боје добро печена, док је централни део остао сиве боје. На основу стратиграфских података, ова целина се везује за централни гроб, и тумачи се као остатак извесног обреда. Ексцентрично, у земљи у којој су се запажали остаци распаднуте органске материје, откривене су две бронзане гривне, остављене вероватно као прилог централном гробу. У насипу хумке налазила се већа количина керамичких уломака, типолошки сличним урни из гроба 1. Уколико ови фрагменти не потичу од обављеног обреда, сасвим је могуће да су већ били у земљи намењеној за насипање калоте. Гроб 1, ватриште, гривне, гроб 2 опредељују се у сам почетак средњег бронзаног доба.

Марковица – Негришори ¹³

Истраживања на хумкама у селима Марковица и Негришори су први систематски радови на истраживању тумула ове области. Према публикованим подацима, могу се одредити следећи гробни обреди. Хумка 1 – Одмах испод врха хумке постављена је урна са спаљеним остацима покојника. Другу гробну целину је чинио скелетно сахрањен покојник, положен на леђа, око кога се налазио слој гара и пепела. И у хумци 2 је постојала урна на врху са спаљеним костима. Испод урне се налазио скелет покојника, положен у нарочиту конструкцију кружног

¹³ Сима Тројановић, *Преисторијске старине из рудничког краја*, Старинар 9, Београд, 1892, стр. 1-23.

облика од ломљеног камена. Слична ситуација је констатована и у хумци 3, али остаци скелета су откривени у веома трошном стању. Исте карактеристике се прате у хумци 4. Уз скелет се налазио камени бат. Хумка 5 је такође имала исте одлике. За хумку 6 се наводи да је имала доминантан положај у односу на остале. У централном делу је откривен камени саркофаг у коме је лежао скелетно сахрањен покојник у згрченом положају са шакама испред лица. Као прилог је остављен керамички пехар, особен за рано бронзано доба. Над овом целином лежала је урна са спаљеним покојником. Централни налаз из хумке 7 је чинила камена конструкција кружног облика на којој је лежао дебео слој гари и пепела, као и спаљене кости ситних сисара – вероватно овце. Запажено је да је спаљивање извршено на лицу места, а прилог је чинила празна урна. За све истраживане хумке је карактеристично да су имале камени венац и плашт.

Одлике и тумачења погребних обичаја

Када је у питању тумачење одређених ритуалних радњи бронзано-допских људи, треба имати у виду да се ради о времену за које нема писаних извора. Заправо, археолозима на терену су једино видљиви материјални трагови обављених обреда, који се могу, евентуално, растумачити поређењем са описима које доносе антички писци, као и увидом у савремену етнографију.

Култ мртвих је по правилу најконзервативнији култ чије се одредбе врло детаљно поштују и извршавају. Промене које се прате у начину сахрањивања и обредима су по правилу знак етничких промена или јаких утицаја из других културних центара. Према општеприхваћеном мишљењу, све радње које се практикују у култу мртвих чине се из страха од покојника, ради умирења и везивања његове душе, да не би могла шкодити живима. У циљу осигурања од покојника, а тиме умирења и одобровољења његове душе, треба извршити низ стриктно одређених обреда.

Веровања о души

Као полазна тачка за развој религије обично се узима развој веровања о души која се сматра за духовни дупликат, *alter ego*, психа.¹⁴ Верује се да кад душа напусти тело, продужава своју засебну егзистенцију и има слободу кретања која је до извесног степена неограничена. Према веровању примитивних људи, број душа је огроман.¹⁵ Да би се боље разумели неки односи живих према мртвима и култ који им чине, потребно је познавати одређене особине душе, њихова боравишта, материјализацију, инкарнацију и функције.

Веровање у душе покојника значи да смрћу не престаје да постоји нека особа, већ да се њена егзистенција одвија у неком другом облику, за нас невидљивом.

14 | Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија* 5, Београд, 1985, стр. 72.

15 | *Исто*, стр. 76.

Примитиван човек је настојао да победи смрт претварајући је у обред преласка, што значи да је профани живот небитан. Смрт је врховна иницијација, почетак нове духовне егзистенције, тако да се сматра да не постоји прекид у циклусу рађања, смрти и обнављања (поновног рођења).¹⁶ Разним обредима душа треба да буде призната од стране заједнице мртвих и прихваћена међу њима.

Душе умрлих имају извесне особине које им дају велику, супранормалну моћ. Оне су невидљиве, свезнајуће, крећу се огромном брзином и свуда су присутне. Душе могу бити добре и зле, али су најчешће врло рђаво расположене, јер их превелика туга за овоземаљским животом чини пакосним и завидним. Зато је за односе живих и мртвих карактеристична вечита стрепња и неповерење.¹⁷

Станишта и инкарнација душа

Постоји велики број места за која се сматра да представљају станишта душа. Ту су, у првом реду, кућа, огњиште, оцак, довратници, праг, таван, кров, под стрехом, сметлиште, рашкршћа, чак и Месец. Као једно од најстаријих су свакако кости, затим нокти и коса. Многи изрази и изреке говоре о овом веровању.¹⁸ Честа инкарнација је у дивљим и домаћим животињама. Најчешћи пример је змија, али и вук, пас, муве, ваши, буве, мрави.¹⁹ Посебно се странац сматра инкарнацијом покојника.²⁰

Вода је нарочито привлачна, јер се сматра да су душе умрлих непрестано жедне. Зато највећу бригу живима представља обезбеђивање довољних количина воде, и то на време. Ово схватање се налази и код индоевропских и семитских народа. Будући да вода има велику привлачну моћ, сматра се врло значајним стаништем великог броја душа. Из тог разлога се извесни обреди обављају управо над водом.²¹

Као врло старо и примитивно веровање је везивање душе за камен. Веома су различити примери употребе камена у гробној архитектури који има за циљ везивања душе, очигледно непожељне у кући. На тај начин душе покојника не могу се слободно кретати и шкодити живима.²²

Осим камена, душа може ући и у дрво, тако да је познат обичај сађења дрвета на гробу. Разлог је исти – спречавање кретања душе умрлих. Даљим

16 Mircea Elijade, *Sveto i profano*, Vrnjačka Banja, 1980, str. 83-84.

17 Веселин Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1925-1942*, Београд, 1994, стр. 63; *исти*, *Стара српска религија и митологија* 5, стр. 77-79.

18 *Н. д.*, стр. 72-74; *исти*, *О магији и религији*, Београд, 1985, стр. 201-202.

19 *Н. д.*, стр. 80-82.

20 *Н. д.*, стр. 94-101; *исти*, *О магији и религији*, Београд, 1985, стр. 19-200.

21 *Исти*, *Студије из српске религије и фолклора 1925-1942*, Београд, 1994, стр. 66; *Исти*, *Стара српска религија и митологија* 5, стр. 81-82; Веровању да су душе жедне иде у прилог и констатација да се код Грка мртви називају „жеднима“.

22 *Н. д.*, стр. 89-91.

развојем религије створена је идеја о организованом „доњем свету” са утврђеним унутрашњим уређењем. Онај свет је замишљан испод земље.²³ Потврду за ово веровање налазимо код старих Италика и Грка, који су сматрали да душа не иде у неки други свет, већ остаје у близини људи и наставља свој живот под земљом.²⁴

Функције душа

Пошто душе умрлих уђу у доњи свет, узимају учешћа у свим дешавањима код живих. Утичу на сва збивања, одлуке, доносе болести, суше, кишу. Деловање душа може бити и благородно, и нарочито се односи на доношење плодности, што је заједничко свим индоевропским народима. С обзиром на различита расположења душа мртвих, као и њихове намере, деловање живих је усмерено на осигуравање њихове наклоности или постизање неког од начина да их онемогуће у злим намерама.²⁵

Погребне церемоније

Постоји низ норми којих се треба строго придржавати ради продужења живота душа на ономе свету. Тај живот је услован, јер траје само онолико колико се покојнику даје што му је потребно – редовно доношење хране и пића, одела, огрева и других потреба. Предвиђене су радње које покојнику осигуравају славу и помен, као и радње које ће га осигурати од утицаја злих демона. У старо доба се веровало да човек у гробу живи, тако да никад није пропуштено да се обављају одређене радње у циљу његовог одржавања.²⁶

Први чин у култу мртвих је сахрана која се извршава према веома строгим и ригорозним прописима. Погреб се не ускраћује ни непријатељу. Зато су погребне дужности схватане веома озбиљно и преношене су с колена на колена.²⁷ Међутим, у старим државама је постојао закон да се велики кривци казне управо ускраћивањем погребља, тако да су на тај начин кажњавали душу која је предавана вечитом мучењу.²⁸

Култне и магичне радње почињу од оног тренутка када је покојник издахнуо или кратко време пред смрт. За индоевропске народе је карактеристично више сукцесивних радњи – облигатно купање, нарицање, стављање на одар, пратња, сахрана, гозба, игре. Паљење свеће се сматра за апотропајон, против злих душа које се, као и демони, плаше ватре. Исто тако се као обавезно практикује затварање очију и затварање уста да не би ушла каква зла душа. Прописи везани

23 | Н. д., стр. 84-85.

24 | Фистел де Куланж, *Античка држава*, Београд, 1956, стр. 7.

25 | Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија* 5, стр. 102-104.

26 | Фистел де Куланж, *н. д.*, стр. 8.

27 | В. Чајкановић, *н. д.*, стр. 106.

28 | Фистел де Куланж, *н. д.*, стр. 10.

за прекрштање, везивање руку и ногу и постављање покроба су веома стари и карактеристични за Индоевропљане.²⁹

Обичај да се тело покојника засече каквим оштрим предметом, чело разбије дрветом, или у потиљак забада велики ексер су супституција некадашњег обичаја потпуног уништења леша које је вршено из бојазни да се не повампири.³⁰

Након полагања умрлог у гроб, обичај је да се уз њега оставе дарови – прилози, у првом реду јело и пиће. Остављају се и најчешће лични предмети, накит, алат занимања покојника. Разлози за остављање прилога су, с једне стране, сентименталне природе, док, с друге, влада тежња да се мртвоме да оно што му је лично, особено његово. Има примера да се прилози пре полагања у гроб уништавају или обредно ломе на самом гробу. Древан обичај је давање новца умрломе.³¹ Завршни обред у погребном култу је гозба, што, у ствари, представља обредну жртву,³² након чега су обично организоване игре и такмичења. То су, несумњиво, врло старински обичаји, карактеристични за индоевропске народе.³³

Ватра у погребном култу

Незаобилазан пратилац погребног култа је свакако ватра, која је употребљавана како у лустративне сврхе, тако и за уништавање покојника. Сматра се да је жива ватра најјача чистилишна сила, док се као нешто мања сматра текућа вода.³⁴

Обичај спаљивања је имао за циљ да се потпуно неутралише могућност повратка умрлог. Док друге магијске радње могу да користе да се душа покојника веже за одређено место, ватра има за циљ потпуно уништење свих делова тела на којима је могла да се задржи душа покојника.³⁵ Спаљивање је паралелно праћено инхумирањем покојника, па је могуће да су спаљивани само сумњиви мртваци. Познато је доста начина на које се умрли може повампити (прескакање умрлог од стране неке животиње, умро без свеће, кога је убио гром...). Примитивни народи сматрају да је посебно опасан самоубица, јер се са онога света може лакше осветити своје непријатељу. Дакле, повампити се може сваки човек.³⁶ Према мишљену Дерпфелда, у старом веку није било

29 В. Чајкановић, *н. д.*, стр. 106-110.

30 *Н. д.*, стр. 113; *исти*, *О магији и религији*, стр. 252-254.

31 *Исти*, *Стара српска религија и митологија* 5, стр. 117-119.

32 Сима Тројановић, *Главни српски жртвени обичаји*, Београд, 1983, стр. 78-89; Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија* 5, стр. 115.

33 *Херодотова историја II*, Нови Сад, 1980, V, стр. 8; Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, стр. 115.

34 Сима Тројановић, *Ватра у обичајима и животу српског народа*, Београд, 1930, стр. 159.

35 Веселин Чајкановић, *О магији и религији*, стр. 255-262.

36 *Н. д.*, стр. 250.

много разлике између спаљивања и сахрањивања, те сматра да је спаљивање било више нагоревање.³⁷

Као превентивна мера, ватра се пали око покојника да се не би повампирео. С тим у вези, Сима Тројановић наводи разлику у паљењу ватре у две категорије:

1. Паљење ватре у празном ковчегу пре спуштања умрлог, као и паљење ватре око умрлог.

2. Паљење ватре око гроба пошто је завршена сахрана.³⁸

Оба примера упућују на апотропејску моћ ватре ради заштите од нечастивих и спречавања од повампирења. Паљење ватре око умрлог, у ствари, представља реликт инцинерације и чувања живих од умрлог. Заправо, најпоузданији начин чувања од мртваца је управо спаљивање. Познато је да се спаљивање задржало веома дуго, све до потпуног примања хришћанства, али има и података да се понегде одржало чак и током XVIII и XIX столећа.³⁹

Празан гроб - кенотаф

За извесне народе, само обредни укуп потврђује смрт. Онај ко није укупан према одређеним обредима сматра се да није мртав. Другде се смрт сматра пуноважном само након извршеног погребног обичаја или пошто је душа покојника обредно одведена до њеног станишта на други свет и тамо прихваћена у заједницу мртвих.⁴⁰ Обичај подизања празног гроба је имао за циљ да се покојник, чија је смрт наступила далеко од своје родбине, сахрани, макар и на симболичан начин. Такав гроб, био то само камен или надгробни белег, имао је функцију одређеног, материјализованог места где треба да буде везана душа умрлога и на коме су сродници могли обављати обреде којима се одржава веза са душама предака.⁴¹ Тиме се и покојникова душа спасава од лутања и стварања пакости живима. Приликом симболичне сахране, практиковани су сви обичаји који прате и прави погреб. Често су у гробу остављане поједине личне ствари покојника као симболична замена умрлог, јер су примитивни народи веровали да су лични предмети део саме особе.⁴²

За овај несумњиво древни обичај је познато да се одржао и до данашњих дана.⁴³

37 | *Исти, Стара српска религија и митологија* 5, стр. 120-122.

38 | Сима Тројановић, *Ватра у обичајима и животу српског народа*, стр. 48. Код Хиндуса, спаљене кости се након спаљивања преносе у гробно место и ограде камењем.

39 | Сима Тројановић, *Ватра у обичајима и животу српског народа*, стр. 46-47, 52.

40 | Mircea Elijade, *op. cit.*, str. 79.

41 | Мирко Барјактаревић, *Празан гроб*, Зборник Филозофског факултета V-1, Београд, 1960, стр. 363.

42 | *Н. д.*, стр. 364.

43 | *Н. д.*, стр. 356-365. Овај обичај је постојао код старих Грка где се називао *kenotafia*, а код Римљана је назван *cenotaphium* или *cenotaphilum*.

Култ предака

У култу мртвих се јасно издваја разлика између нових покојника и давно преминулих. Сматра се да душа покојника борави међу живима 40 дана, односно највише годину дана, и док је жалост акутна постоје нарочите обавезе. Након извесног периода од смрти, покојник постаје хероизиран и увршћен у свете божанске претке, а жалост ни страх више нису акутни. И даље се врше извесне култне радње које се састоје у давању јела и пића, огрева и одеће, заштите од утицаја злих демона и у чувању њихове успомене, али не више засебно, већ у заједници са осталим прецима. Као накнаду за све то се очекује заштита и помоћ, сагласност за фамилијарне промене, материјално благостање, плодност. Тако постаје свети заштитник потомака.⁴⁴

* * *

Хумка, својим обликом издвојена од околног терена, представља свето место, сакрализован простор. Заснована је на два главна принципа – центар и круг. У симболичком значењу, круг представља симбол апсолутног, неба, душе или бога, уједно има и важну апотропејску снагу коју гарантује у оквиру својих граница,⁴⁵ док се центар доживљава као комуникациони канал, микрокосмос, пут између небеских и подземних нивоа.⁴⁶ Сагледавајући распоред гробова у хумкама, готово је неизбежно постављање централног гробног места, или макар неке култне замене. При том се секундарне гробне целине постављају на извесној удаљености од централног гроба, у концентричном распореду.

Међу истраженим хумкама Драгачева доминирају објекти средње величине, до 20 m у пречнику. Углавном су земљане конструкције, у по једном случају је забележено постојање каменог плашта и прстена.

На основу наведених резултата истраживања, могуће је донети закључке о одређеним правилима у култу мртвих бронзанодопског становништва на овом подручју. У том смислу треба имати у виду број истражених тумула, који не мора бити репрезентативан у доношењу децидних закључака.

Рано бронзано доба

Из раног бронзаног доба потиче 14 целина. Као доминантна појава се може одредити употреба камених саркофага, забележена у осам случајева. Оријентације саркофага су И – З у два случаја и ЈЗ – СИ у три, у једном СЗ – ЈИ, а у два није познато. Забележено је и пет кенотафа.

44 | Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија* 5, стр. 104-105,123.

45 | J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb, 1987, str. 320.

46 | *Op. cit.*, str. 624.

Сахрањивање покојника током раног бронзаног доба је двојако – скелетна сахрана и спаљивање покојника.

Инхумација је позната из три примера, искључиво обављена у каменом саркофагу. Познато је да су покојници полагани у јако згрченом положају.

Спаљивање, констатовано у пет случајева, обављано је на следећи начин: калцинисане кости покојника су полагане директно на земљу, а потом су прекриване наслаганим каменом који формира ниску купу или су остављане директно на спалишту и прекриване земљом.

Прилози у гробовима током раног бронзаног доба били су релативно малобројни и оскудни. Углавном се састоје од керамичких судова и оружја (кремена стрелица и два камена бата). Овај обичај се може повезати са одређеним правилима и ритуалним нормама, или са оскудицом која је владала у овим заједницама.⁴⁷

Средње и позно бронзано доба

Готово дупло већи број испитаних гробних целина (укупно 26) из средњег бронзаног доба може сведочити о порасту броја становништва. Може се закључити да спаљивање доминира над инхумирањем покојника. Забележено је 16 инцинерација и 8 инхумација. Испитана су и четири кенотафа.

Извесне промене у погребном ритуалу карактеристичном за средње бронзано доба могу се довести у везу са новим таласима придошлица, као и са утицајима нових културних струјања. За уповавање умрлих се и даље користе хумке. Има примера где се чак користе и оне из претходног раздобља, што говори у прилог континуитету становништва, тј. процесу стапања хетерогених група које је водило формирању вишег ступња друштвене организације.⁴⁸

Скелетно сахрањени покојници се полажу у згрченом положају који је нешто блажи од оног из претходног периода. Покојници су углавном полагани на десни бок, док је положај на левом боку забележен само у једном случају. Оријентација покојника показује знатну неуједначеност. Камени саркофази више нису у употреби, већ се покојници полажу на камене постеље или у нарочите конструкције од камена које делимично подсећају на камене ковчеге, али су, за разлику од њих, начињене од ситнијег камена које је садржавало камену постељу са оградом од крупнијих комада. Прилози су бројнији и разноврснији, за разлику од раног бронзаног доба, и у првом реду се односе на бронзани накит. Оружје готово да није чинило гробни инвентар.⁴⁹

Када је у питању спаљивање, карактеристично је да се спаљени остаци покојника полажу у урне (испитано је 15 гробова са урнама, док су у само једном

47 Боривој Човић, *н. д.*, стр. 81.

48 *Isti, Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinackog područja*, GZM XVIII, Sarajevo, 1963, str. 48.

49 *Op. cit.*, str. 47. Slične karakteristike među grobnim priložima tokom ranog i srednjeg bronzanog doba su ustanovljene i na Glasincu, dok se u načinu sahranjivanja pokojnika uočavaju razlike.

случају спаљени остаци остављени без рецепијента), у којима су се неретко налазили и одређени прилози.

Слична ситуација се прати и током **позног бронзаног доба**, али се на основу малог броја истражених гробова из овог раздобља може закључити само да је ритуал у основи остао исти.

* * *

На обављање извесних обредних радњи могу указивати само материјални остаци њиховог извршења. Један од најчешћих пратилаца погребних ритуала је ватра. Доста је примера који потврђују лустративну функцију ватре у погребном култу, што се, вероватно, односило на страх од повампирења покојника. Други стални пратилац је свакако камен. Коришћен је приликом изградње саме хумке (камени плашт и венац) и гробних места унутар ње. Свакако да му је основна функција била у циљу везивања душе покојника ради ограничавања њеног кретања. Употреба камена у хумкама Драгачева је констатована и у случају инхумације и инцинерације. Примери су разноврсни – саркофази од већих плоча, подлоге – „постеље”, оквири, већи комади камена констатовани уз покојнике, купасте и овалне наслаге камена, мање конструкције облика венца изнад гробова. Можда најрадикалнији пример комбиновања ватре и камена у погребном ритуалу представљају гробови из хумке 3 са локалитета Ивково Брдо у Крстацу, где су испод овалне површине обрубљене камењем са траговима гара и печене земље, констатоване укупно четири гробне целине са спаљеним покојницима похрањеним у урне. Саме урне су постављене у камене конструкције од плочастог камена, налик минијатурним саркофазима, док се преко обода налазио по један плочаст камен. Такође, пре постављања урни, извршен је обред очишћења простора ватром. На овом примеру се може констатовати комбинација вишеструке заштите од покојника.

По површини основе хумке, дакле, приликом припреме за њено формирање, има налаза фрагмената грнчарије који могу указивати на остатке даће. Сличне примере имамо и у хумци 7 у Марковици, где су на спалишту откривене кости жртвованих животиња. Ова констатација се може довести у везу са жртвеним обредима који прате култ мртвих.

Уломци грнчарије из насипа, као и са површине калоте хумке, сигурно указују на даће практиковане у одређеним временским размацима, а свакако у вези са одржавањем култа предака.

Празни гробови у хумкама Драгачева су констатовани у свим етапама бронзаног доба. Њихове различите гробне конструкције су само израз култних образаца раздобља у коме су настали.⁵⁰

Несумњиво је да хумке имају важност сакралних места чак и до данашњих дана. О њиховој веома дугој употреби сведочи 6 хришћанских гробова откривених у појединим тумулима, као и постојање савремених гробаља на овим

50 | Лидија Никитовић, *Прилог проучавању празних гробова у бронзаном добу Драгачева*, ЗРНМ XXXI, Чачак, 2001, стр. 6-11.

древним некрополама. Сумирањем досадашњих резултата истраживања бронзанодопских тумула на територији Драгачева, описани обреди погребног култа припадају индоевропском кругу и могу се, уз извесне промене, пратити и до данашњих дана.

Funeral Customs of the Bronze Age Inhabitants in Dragacevo

According to the stated results of researches in burial mounds from the Bronze Age in Dragacevo (21 tumuli have been researched until now), it is possible to make conclusions about some rules of the cult of dead. It should bear in mind the number of researched tumuli, which does not have to be representative in making definite conclusions.

14 units belong to the early Bronze Age. Dominant practice was usage of stone sarcophagus and they were recorded in 8 cases. Five cenotaphs were researched as well. Burying of the deceased was carried out in two ways – skeleton burial and burning. Inhumanation was known from three examples and it was done exclusively in stone sarcophagus, where the deceased were laid in a very cramped up position. Burning was found in five cases. Calcificated bones of the deceased were laid directly on the ground or just covered with the soil. Grave objects mainly consist of ceramic dishes and weapons and are few.

The increase of the inhabitants can be confirmed by the doubled number of the grave units (26 in total) from the Middle Bronze Age. It can be concluded that burning of deceased dominates the burial. 16 incinerations and 8 inhumanations were recorded. There are four cenotaphs as well. For burying of deceased, mounds were still in use, so there are examples where they already used ones from the previous period. Skeleton buried deceased person was laid in a cramped up position, mainly on the right hip, while there is one case where it was done on the left hip. Orientation of the deceased is various. Stone sarcophagus were not in use any more, but deceased were laid on the stone beds or in special constructions made of stone which partly remind on stone cases, but made of smaller stones with a stone layer with a fence made of bigger stones. Contributions were greater in number and variety and first of all it was bronze jewelry, while weapons did not appear almost at all. When we come to burning, it is characteristic that burnt remains were put in urns (15 graves with urns were investigated, only in one case the remains were left without recipient), in which there often were certain contributions.

Similar situation can be followed during the Late Bronze Age, but a small number of researched graves only confirm that basically the ritual remained unchanged.

To prove some ritual activities we need material remains of their performance. Fire was one of the most often part of rituals. There are a lot of examples which confirm lustrative function of fire in funeral cult which probably referred to fear of vampire appearance. Stone is another constant part. It was used in the architecture of the mounds and graves. It is for sure that its function was tiding the soul of the deceased

in order to limit its moving. Usage of the stone in the mounds of Dragacevo is registered in different examples and in case of inhumanation and incineration in all phases of the Bronze Age. Graves from the mound 3 on the locality Ivkovo Brdo in Krstacu present maybe the most radical examples of combining fire and stone for multiple protections of the deceased.

On the surface of the basic mound, during its preparation for its creation, there are pottery fragments and animal bones which may point at giving a funeral feast. Parts of the pottery from the rampart and from the surface of the mound cranium point at funeral feasts practiced in certain time intervals, and for sure with cult of ancestors. Empty graves are recorded in all phases of the Bronze Age. Their different grave constructions are expressions of the cult patterns of the period in which they appeared.

There is no doubt that mounds have the importance of sacral places even up to modern times. Six Christian graves discovered in some tumuli testify their long time usage as well as existence of modern grave yards in these ancient necropolises. By summing up the results of researches of Bronze Age tumuli on the territory of Dragacevo, described rituals of the funeral cult belong to Indo European circle and they can be traced, with certain changes, up to modern times.

Katarina DMITROVIC

Les coutumes funéraires de la population de l'âge de bronze au Dragacevo

D'après les résultats mentionnés des recherches dans les tertres de l'âge du bronze au Dragacevo, (jusqu'à présent 21 tumulus furent explorés au total), il est possible d'apporter des conclusions à propos de principes déterminés du culte des morts. Conformément à cela, il faut tenir compte du nombre de tumulus explorés, qui n'a pas besoin d'être représentatif pour l'aboutissement de conclusions décisives.

De l'âge tôt du bronze proviennent 14 ensembles. Comme phénomène dominant, on peut déterminer l'utilisation de sarcophages en pierre, remarqués dans 8 cas. Cinq cénotaphes aussi furent explorés. L'enterrement du défunt existe de deux manières – enterrement du squelette et incinération du défunt. L'inhumation fut connue à partir de trois exemples, accomplie uniquement dans un sarcophage en pierre, où les défunts furent posés dans une position fort recroquevillée. L'incinération fut constatée dans cinq cas. Les os calcinés du défunt furent posés directement sur la terre et, ensuite, furent recouverts de pierres entassées ou seulement recouverts de terre. Les offrandes sépulcrales furent peu nombreuses et en général composées de récipients céramiques et d'armes.

Le nombre à peu près deux fois plus grand des ensembles sépulcraux examinés (26 en tout) de l'âge moyen du bronze peut témoigner de l'augmentation de la population. On conclut que l'incinération domine sur l'inhumation du défunt. Il fut inscrit 16 incinérations et 8 inhumations. Quatre cénotaphes furent aussi connus. Pour l'enterrement des morts, on utilise encore des tertres, si bien qu'il y a des exemples où sont aussi utilisés ceux de périodes antérieures. Les défunts enterrés avec squelette

se posent dans une position légèrement recroquevillée, en général placés sur le côté droit, tandis que la position sur le côté gauche fut remarquée uniquement dans un cas. L'orientation du défunt montre une inégalité considérable. Les sarcophages en pierre ne sont plus d'usage, mais les défunts se posent sur des lits en pierre ou dans des constructions spécifiques en pierre qui font penser en partie à des cercueils en pierre, mais elles sont, à la différence d'eux, faites en pierre plus petite qui composa une base en pierre avec une clôture en plus gros morceaux. Les offrandes furent plus nombreuses et plus variées et, au premier plan, elles se rapportent à des bijoux en bronze, tandis que les armes n'apparaissent presque pas. Quand il est question de l'incinération, il est caractéristique que les restes incinérés du défunt se posent dans des urnes (15 tombes avec des urnes furent explorées, tandis que seulement dans un cas les restes incinérés furent laissés sans récipients), dans lesquelles se trouvèrent souvent et des offrandes précises.

Une situation semblable est suivie aussi lors de l'âge tard du bronze, mais d'après un nombre minime de tombes explorées de cette époque, on peut seulement conclure que le rituel resta au fond le même.

De l'accomplissement de certaines actions rituelles peuvent témoigner uniquement les restes matériels de leur exécution. Un des accompagnateurs le plus fréquent des rituels funèbres est le feu. Il y a beaucoup d'exemples qui confirment la fonction lustrale du feu dans le culte funéraire, ce qui se rapporte probablement à la peur que le défunt ne devienne un vampire. Le second accompagnateur permanent est la pierre. Elle fut utilisée dans l'architecture du tertre et des emplacements de tombeaux. Bien sûr que sa fonction élémentaire fut à seule fin d'attacher l'âme du défunt pour limiter son mouvement. L'utilisation de la pierre dans les tertres du Dragacevo fut constatée à travers divers exemples et dans le cas de l'inhumation et de l'incinération dans toutes les étapes de l'âge du bronze. Peut-être que l'exemple le plus radical de la combinaison du feu et de la pierre, pour se protéger par de multiples façons du défunt, représentent les tombeaux du tertre 3 de la localité Ivkovo Brdo à Krstac.

Sur la surface de la base du tertre, donc lors de la préparation pour sa formation, il y a des trouvailles de fragments de poteries, mais aussi d'os d'animaux qui peuvent témoigner de restes de repas funèbre. Les débris de poteries de la digue, ainsi que de la surface de la calotte du tertre, témoignent de repas funèbres pratiqués à des intervalles de temps précis, et certainement en rapport avec la conservation du culte des ancêtres. Les tombeaux vides furent remarqués dans toutes les phases de l'âge du bronze. Leurs différentes constructions sépucrales sont uniquement l'expression de modèles culturels des époques d'où elles proviennent.

Il est indubitable que les tertres possèdent une valeur de lieux sacraux, voire jusqu'aujourd'hui. À propos de leur utilisation de très longue durée témoignent 6 tombeaux chrétiens découverts dans certains tumulus, ainsi que l'existence de cimetières contemporains sur ces nécropoles antiques. En soldant les résultats de jusqu'à présent des explorations des tumulus de l'âge du bronze sur le territoire du Dragacevo, les rites décrits du culte funèbre appartiennent au milieu indo-européen et peuvent être, avec certains changements, suivis même jusqu'aujourd'hui.

Katarina DMITROVIC